

فرهنگ‌نامه زیارت

چکیده

«فرهنگ‌نامه زیارت» در پی تبیین و تفسیر واژه‌ها و اصطلاحات و موضوعاتی است که به نحوی به موضوع زیارت و مزارها و حرم‌های مطهر و آداب زیارت مرتبط می‌شود. موضوع گرچه شامل حج و زیارت خانه خدا هم می‌شود، اما هدف اصلی از این سلسله مقالات، پرداختن به موضوعات مرتبط با عتبات و حرم‌های معصومین علیهم‌السلام است. واژه‌های این مقاله، برخی نام اماکن است و برخی نام آداب و احکام و القاب مربوط به اماکن زیارتی. در هر یک از عناوین، ضمن تبیین مفهوم لغوی یا اصطلاحی، اگر مستندات حدیثی هم داشته، آورده شده است.

نویسنده در شماره‌های پیشین، شماری از واژگان، اصطلاحات، اماکن و موضوعات مرتبط با زیارت را شرح داده و به ترتیب الفبا تا واژه «منبر» پیش رفته است و تلاش می‌کند تا در این نوشتار، با تبیین واژگان: ناظم، نایب، ناودان، طلا، نایب التولیه، نایب الزیاره، نجف اشرف، نذر، نقاره، نماز زیارت، وادی‌السلام، وارث، وداع و وقف، این مهم را به انجام رساند.

واژگان کلیدی: فرهنگ، فرهنگ‌نامه، زیارت، امامان معصوم.

میقات

«میقات» از ریشه «وقت» هم به معنای وقتی است که برای انجام عملی خاص تعیین شده است و هم به مکان گفته می‌شود.^۱ «میقات حج» جایی است که حاجیان برای مُحَرَّم شدن به آن جا می‌روند و با گفتن «لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ» برای حج یا عمره احرام می‌بندند؛ مثل مسجد شجره در مدینه و جُحْفَه بیرون از مکه که از مواقیت حج است. میقات‌های دیگر عبارتند از: وادی عقیق، قَرْنِ الْمَنَازِل، يَلْمَلَم، فَخَّ.

ناظم

نظم‌دهنده. در حرم‌های مطهَّر (از جمله در آستان قدس رضوی) به کسی می‌گویند که مسئول سامان دادن و هماهنگ کردن خدّام برای انجام وظایف خدمت در حرم است. به ناظم، «سرکشیک» هم می‌گویند.

نایب

کسی که کاری را به جای شخصی دیگر انجام می‌دهد. به این عمل «نیابت» گفته می‌شود. اگر کسی نتواند به حج برود، یا از دنیا برود، در حالی که حجّ واجب بر گردن او بوده، به کسی نیابت می‌دهند که از طرف آن شخص، حج انجام دهد و به چنین حجّی «حجّ نیابتی» گویند. در حج می‌توان به نیابت از دیگران هم طواف یا عمره مفرده انجام داد. در زیارت‌های مستحب نیز می‌توان به نیابت از دیگری زیارت خواند و او را در ثواب خود شریک ساخت (ر.ک: نایب الزّیّاره).

ناودان طلا

ناودانی که در بام کعبه مقدس نصب شده و هنگام بارندگی، آب بارانی که از ناودان می‌ریزد، شفافبخش است و مردم به آن تبرک می‌جویند. نشستن زیر ناودان کعبه هم ثواب دارد. در حالات امام سجاد و امام صادق علیهما السلام نقل شده که هنگام حضور در مسجدالحرام، گاهی زیر ناودان در حجر اسماعیل می‌نشستند و عبادت کرده، دعا و نماز می‌خواندند.^۲ نقل شده که امام صادق علیه السلام در حجر اسماعیل، زیر ناودان می‌نشستند و رو به کعبه دعا می‌خواندند.^۳

در شفافبخشی آب بارانی که از ناودان کعبه می‌آید، روایاتی وارد شده است. امام صادق علیه السلام فرموده است: «ماء المیزاب یشفی المریض»؛^۴ آب ناودان، بیمار را شفا می‌بخشد. نقل شده است که امام صادق علیه السلام در یکی از سفرهای حج در مکه بود. خبر آوردند که یکی از موالیان به شدت بیمار گشته و در حال جان دادن است. حضرت فرمود: از آب ناودان به او بدهید. رفتند و هر چه گشتند کسی را نیافتند که داشته باشد. در همان حال ابری در آسمان پیدا شد و رعد و برقی کرد و باران بارید. پولی دادند و ظرفی تهیه کردند و از آب باران ناودان برگرفتند و به آن بیمار در حال مرگ نوشاندند و بیمار شفا یافت.^۵

ناودان کعبه در طول تاریخ، تحولات بسیاری داشته و بارها عوض شده است این ناودان امروز طلایی رنگ است و از این جهت به «ناودان طلا» مشهور است. در بازسازی‌های اخیر کعبه، آب‌های بام کعبه توسط لوله‌ای به زیر زمین و محل ریخته شدن آب‌های دیگر هدایت می‌شود و آبی که از ناودان می‌چکد، همان مقدار بارانی است که بر سطح این ناودان می‌بارد.

نقل شده که امام صادق علیه السلام در حجر اسماعیل، زیر ناودان می‌نشستند و رو به کعبه دعا می‌خواندند.

در نجف اشرف نیز ناودان طلائی در ضلع جنوبی رواق مطهر قرار دارد که به «میزاب الرحمه» معروف است و هنگام نزول باران، مردم و زائران آن آب باران را که از ناودان جاری می شود به عنوان تبرک و شفا جمع می کنند.

نایب التّویبه

کسی که نایب و جانشین تولیت حرم‌های مطهر، یا نایب متولی موقوفه یا حرم و زیارتگاه و مسجد است و در نبود مقام تولیت، کارهای او را انجام می دهد و در نقش یک معاون، عمل می کند (ر.ک: تولیت).

نایب الزّیاره

همچنان که در واژه «نایب» گذشت، انجام زیارت خانه خدا یا حرم‌های مطهر معصومین علیهم‌السلام به نیابت از دیگری امکان پذیر است. کسی که به نیابت از دیگری زیارت می کند و ثوابش را به آن شخص اهدا می کند «نایب الزّیاره» نام دارد. وقتی کسی از زیارتی بازمی گردد و به ملاقات کنندگان می گوید: «نایب الزّیاره بودم»، یعنی هنگام زیارت به یاد تو هم بودم و از طرف تو هم زیارت نامه خواندم.

در روایات، از شریک ساختن دیگران در ثواب و اجر حج خود سخن به میان آمده است. همچنین طواف به نیابت از پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و ائمه معصومین و حضرت زهرا و امام زمان علیه‌السلام نیز وارد شده و ثواب دارد.^۶

نجف اشرف

یکی از شهرهای زیارتی و مقدّس در عراق، در ۱۶۰ کیلومتری بغداد که حرم حضرت علی علیه‌السلام در آن جاست و حوزه علمیه نجف، بیش از هزار سال قبل، به دست شیخ طوسی در آن تأسیس شده است. نام قبلی نجف، «غری» و «ظهر الکوفه» بوده است (چون در پشت شهر کوفه بود) و امیر مؤمنان علیه‌السلام وصیت کرد پس از شهادت، پیکر مطهرش را آنجا دفن کنند. در نجف و حرم حضرت امیر، قبور پاک بسیاری از علمای شیعه و شخصیت‌های معروف قرار دارد که زیارتگاه زائران است. طبق روایات، نجف مهبط اولیای الهی و خانه هجرت پیامبران بوده است. در گذشته، به نجف، «مشهد علی علیه‌السلام» هم می گفتند. با گذشت زمان،

نجف به شهری آباد تبدیل شد که شیعیان به آن روی آوردند و یکی از بزرگ‌ترین پایگاه‌های علمی و فقهات شیعه گشت. وادی‌السلام، بزرگ‌ترین قبرستان جهان اسلام که از قداست و احترام خاصی برخوردار است، در این شهر قرار دارد که قبر حضرت هود و صالح علیهم‌السلام هم در آن است.

زیارت امیر مؤمنان علیه‌السلام در نجف ثواب بسیار دارد و آداب خاصی دارد و متون زیارتی متعددی برای زیارت این حرم شریف وارد شده است. امام صادق علیه‌السلام فرمود: هر کس جدم امیرالمؤمنین را با معرفت به حق او در این سرزمین زیارت کند، برای هر گام او ثواب حج و عمره مقبول نوشته می‌شود.^۷ مساجد متعدد، بقعه‌های مقدس و آرامگاه‌های فراوانی از علما و مزاراتی از بزرگان در این شهر است.^۸

نذر

نذر آن است که کسی نزد خداوند متعهد شود و بر عهده بگیرد که کاری را انجام دهد؛ مثل نماز، روزه، زیارت، رفتن به زیارت، اطعام و صدقه و... متعلق نذر صحیح و شرعی، هم باید رجحان داشته باشد و هم با صیغه خاصی اجرا گردد. یکی از موارد نذر، به «زیارت» مربوط می‌شود. بسیاری نذر می‌کنند که در صورت برآورده شدن حاجتشان، به زیارت

فلان امام بروند، یا در ایام خاصی در راه امام حسین علیه‌السلام احسان کنند، یا گوسفندی، فرشی، پولی به فلان آستانه مقدس اهدا کنند. ادای نذر واجب است و به همان صورت که نذر شده، باید عمل انجام گیرد. مثلاً اگر نذر کرده در روز اربعین به کربلا برود، یا روز عاشورا احسان دهد، باید در همان روز همان کار انجام گیرد.

یکی از پشتوانه‌های مهم تأمین بودجه و نیازهای حرم‌های مطهر و امامزادگان، نذرها و وقف‌هایی است که از سوی مؤمنین انجام می‌گیرد. معمولاً در حرم‌ها دفتری و صندوقی برای دریافت «هدایا و نذورات» وجود دارد.

نقاره

نقاره به نوعی طبل کوچک دو تایی گفته می‌شود که صدای یکی زیر و صدای دیگری بم است و با دو عدد چوب به آن‌ها می‌زنند و به این کار، نقاره‌زنی، گفته می‌شود و به کسی که بر این طبل‌ها می‌کوبد، نقاره‌چی یا نقاره‌زن می‌گویند. در بعضی حرم‌ها مثل حرم امام رضا (ع) روزی دو نوبت در صبح و شام، تعدادی از خدّام در جایگاه خاصی که «نقاره‌خانه» نام دارد، طبل و شیپور می‌زنند و این نشان شوکت و عظمت بارگاه رضوی است. اصل معنای نقاره یعنی نوبت، و چون این طبل و شیپور در نوبت‌های خاصی زده می‌شود، به آن نقاره‌زنی گفته می‌شود.^۹ آیین نقاره‌نوازی یا نوبت‌نوازی، در قرن نهم و دهم معمول بوده و تا زمان قاجار ادامه داشته است. این سنت قدیمی در جهان اسلام، برای نخستین بار از سوی خاندان شیعه آل‌بویه رواج یافت.

نقاره‌زنی در حرم رضوی، شاید به دلیل عنوان ولایت‌عهدی او بوده که او را سلطان می‌خوانده‌اند. نقاره زدن و نواختن شیپور برای احترام و بزرگداشت بارگاه حضرت رضا (ع) جنبه تشریفاتی دارد. غروب‌ها قبل از اذان نقاره نواخته می‌شود. همچنین وقتی حادثه خاصی رخ می‌دهد که مردم شاد می‌شوند (مثل شفا یافتن یک بیمار) از جمله در شب‌های میلاد ائمه، عید فطر، عید قربان و زمان تحویل سال نو هم نقاره حرم نواخته می‌شود.

نماز زیارت

مستحب است پس از انجام زیارت امام، دو رکعت نماز خوانده شود و ثواب آن به آن امام یا پیشوای مورد زیارت هدیه شود؛ مثل نماز پس از زیارت عاشورا، یا زیارت حضرت علی (ع) و زیارت حضرت رضا (ع) که در روایات آمده است.

در توصیه‌های معصومین (ع) درباره نماز زیارت آمده است: پس از حمد، سوره‌هایی از قبیل: الرحمن، یس، تبارک، و... خوانده شود که البته می‌توان مثل نماز صبح خواند. در نقل‌هایی هم از سیره معصومین (ع) نماز چهار رکعت نقل شده و سفارش شده که پس از این

نماز، حاجات خود را از خداوند طلب کنید. بهترین جا برای خواندن نماز زیارت، طرف بالای سر حرم‌های مطهر است.

وادی السّلام

نام قبرستان قدیمی و بسیار بزرگی در نجف اشرف که قبور بسیاری از علما و بزرگان در آن جاست. قبر حضرت هود و حضرت صالح علیهم‌السلام نیز در این قبرستان است که زائران به زیارتش می‌روند.

در روایات آمده است که روح انسان‌های باایمان، پس از مرگ به «وادی السّلام» منتقل می‌شود.^{۱۰} وادی السّلام از مکان‌های دیدنی نجف اشرف است و عالمان عارف، حضور مستمر در این آرامگاه بزرگ و اسرارآمیز داشته‌اند. این قبرستان در شمال شرقی نجف و در مسیر کوفه به کربلا قرار دارد و وسعت آن را یک تا بیست کیلومتر مربع گفته‌اند و به عنوان بزرگ‌ترین قبرستان جهان شناخته می‌شود. مقام امام صادق علیه‌السلام و مقام حضرت حجت (عج) هم در وادی السّلام مورد توجه زائران عتبات است. حبه عنری از اصحاب بزرگ حضرت علی علیه‌السلام نقل می‌کند که روزی با امام از کوفه به سمت وادی السّلام آمدیم و ایشان زمانی طولانی با ارواح در این دیار سخن گفت و از آنجا به عنوان محلّ تجمّع ارواح مؤمنین و صالحان یاد فرمود.^{۱۱}

وارث

ارث برنده. لقبی که برای امام حسین علیه‌السلام در زیارت‌نامه‌ها آمده است؛ وارث آدم، وارث نوح، وارث محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و... نام یکی از زیارت‌های معروف اباعبدالله الحسین علیه‌السلام (ر.ک: مدخل «زیارت وارث»).

حبه عنری از اصحاب بزرگ حضرت علی علیه‌السلام نقل می‌کند که روزی با امام از کوفه به سمت وادی السّلام آمدیم و ایشان زمانی طولانی با ارواح در این دیار سخن گفت و از آنجا به عنوان محلّ تجمّع ارواح مؤمنین و صالحان یاد فرمود.

وداع

خداحافظی و وداع با حرم یا زیارتگاهی که به دیدار آن می‌روند. وداع همیشه نشان اندوه بر جدایی و ابراز عشق به دیدار دوباره است. حجّه الوداع نیز آخرین زیارت همراه با وداع بود که رسول خدا ﷺ از خانه خدا داشت.

از جمله آداب زیارت معصومین علیهم‌السلام وداع در پایان دیدار از مرقد شریف است. این توصیه نسبت به قبور مطهر بعضی امامان آمده است. نسبت به غیر ائمه نیز (مانند زیارت حضرت ابالفضل علیه‌السلام) توصیه به زیارت وداع شده است. نسبت به امام حسین علیه‌السلام گفته‌اند: وقتی خواستی از کربلا کوچ کنی و بازگردی، با امام حسین علیه‌السلام وداع کن؛ به این نحو که سراغ قبر شریف او برو، مثل وقوف در آغاز زیارت، کنار قبر او بایست و رو به ضریح مطهر خطاب به حضرت سیدالشهداء علیه‌السلام بگو: «یا ولی الله».^{۱۲} در وداع با حرم حضرت امیرالمؤمنین علیه‌السلام هم دعای خاصی آمده که متضمن است بر تصمیم به بازگشت و درخواست برگشتن سالم به وطن و نزد خانواده و آرزو و درخواست زیارت دوباره و این که این زیارت، آخرین دیدار نباشد.^{۱۳} (نکاتی هم در مدخل «زیارت وداع» گفته شد). وداع با آن که زیارتش می‌کنیم، نشانه ادب و احترام و گواه عشق و محبت است.

وقف

اختصاص ساختمان، زمین یا وسیله‌ای برای استفاده عموم، یا قشر خاص، برای خدا و به قصد قربت و برای خدمت به مردم.^{۱۴} به چنین اموالی «موقوفات» و «اوقاف» گفته می‌شود. متدینین، اموال، وسایل، زمین‌ها و بناهایی را وقف ائمه و زیارتگاه‌ها و حرم‌ها و حسینیه‌ها می‌کنند و هزینه‌های زیارتگاه‌ها و اماکن مذهبی و برگزاری مراسم و عزاداری و روضه‌خوانی، اغلب از درآمد موقوفات و هدایای مردمی تأمین می‌شود. یکی از وظایف متولّی هر آستانه، نظارت بر دریافت و صرف و حسن اجرای موقوفات و وقف‌هاست.

وقف، کاری خیر و پسندیده است و ثواب آن به واقف می‌رسد و صدقه جاریه به شمار می‌رود. امام علی علیه‌السلام نیز چاه‌ها و نخلستان‌های بسیاری را پدید آورد و آن‌ها را وقف مسلمین و فقرا نمود.

پی‌نوشت‌ها:

۱. فخرالدین طریحی، مجمع البحرین، واژه «وقت».
۲. محمد محمدی ری‌شهری، الحج والعمرة فی الكتاب والسنة، حدیث ۷۱۱.
۳. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۶ ص ۱۰۱ و ج ۴۷ ص ۳۰۳.
۴. همان، ج ۹۶ ص ۱۹۹.
۵. همان، ج ۵۹ ص ۲۸۶.
۶. همان، ج ۶۳ ص ۴۵۷.
۷. شیخ حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۰ ص ۲۹۴.
۸. مطالب متنوع و مقالات علمی فراوانی در «فرهنگ زیارت»، شماره ۵ و ۶ (ویژه‌نامه نجف اشرف) که در زمستان ۱۳۸۹ چاپ شده، آمده است. برخی از مدخل‌های خاصّ نجف در همان شماره آمده است.
۹. حرم در واژه‌ها (از سری جزوات رهنما)، آستان قدس رضوی، ص ۵۸.
۱۰. بحار الأنوار، ج ۱۰۰ ص ۲۳۳.
۱۱. محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۳، ص ۲۴۳. مطلب مربوط به وادی السلام، در ویژه‌نامه نجف اشرف «فرهنگ زیارت» هم آمده است.
۱۲. بحار الأنوار ج ۹۸ ص ۲۱۹.
۱۳. همان، ج ۹۷ ص ۲۹۶.
۱۴. به فرموده پیامبر خدا: «حَبَسَ الْأَصْلَ وَ سَبَلَ الثَّمَرَ». میزان الحکمه، حدیث ۲۲۳۲۴.

